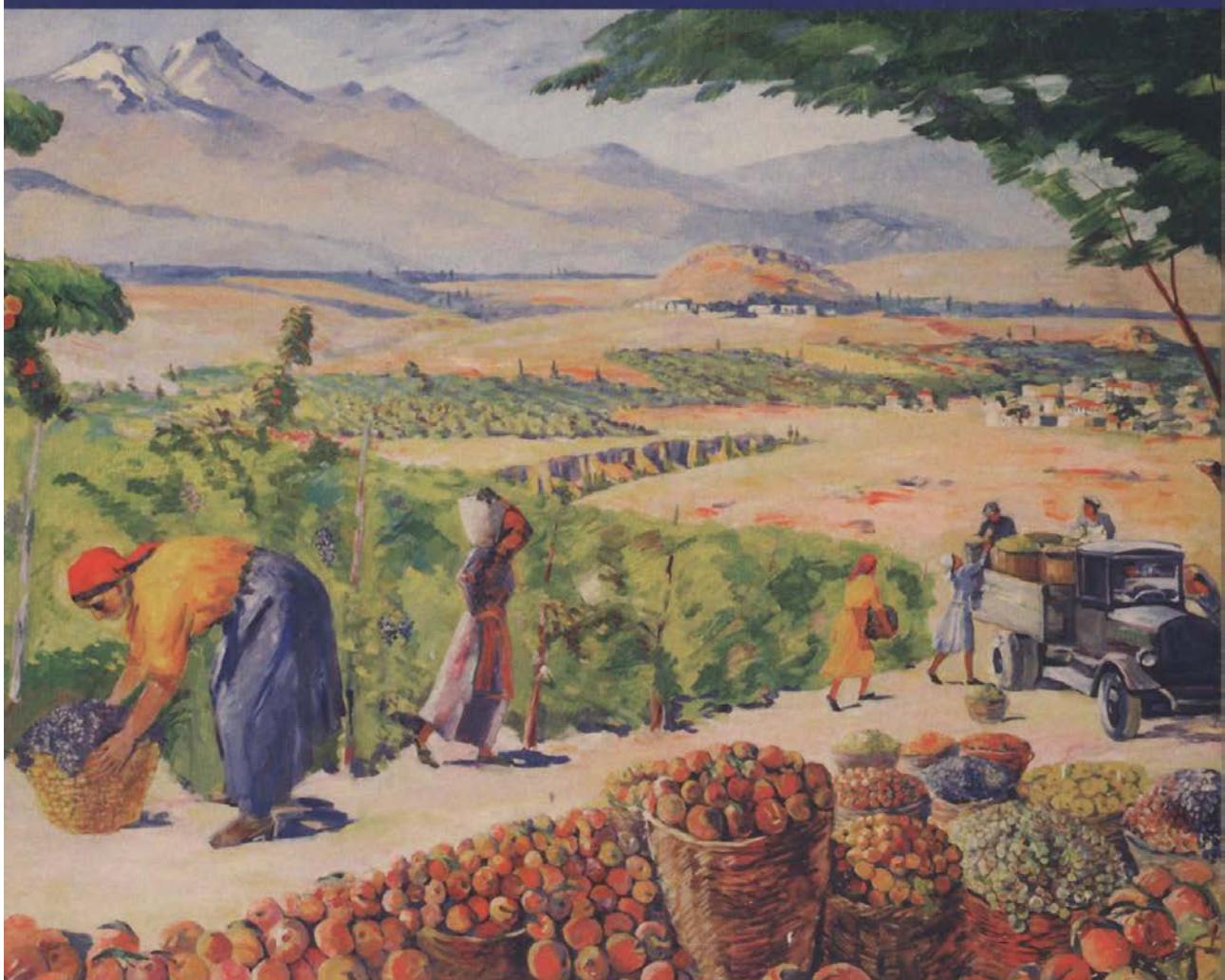

Խ. ԱԲՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ
ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԽՈՐՀՈՂԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ

1920-1930-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

Խորհրդային Հայաստանը
1920-1930-ական թվականներին

Советская Армения в 1920-1930-е годы

Soviet Armenia in the 1920s and 1930s

Երևան | Ереван | Yerevan
2020

СОВЕТСКАЯ АРМЕНИЯ

В 1920-1930-Е ГОДЫ

(Сборник докладов научной конференции)

SOVIET ARMENIA

IN THE 1920s AND 1930s

(Collection of Presentations of the Scientific Conference)

**Ереван | Yerevan
2020**

ԽՈՐՀՈՂԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ

1920-1930-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆԵՐԻՆ

(ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ԶԵԿՈՒՑՈՒՄՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ)

Գիտաժողով

Կազմակերպված է
ՀՀ ԿԳՆ Գիտության պետական կոմիտեի
«Հայաստանը 1920-1991թ.»
ծրագրի շրջանակներում:

Երևան
24 հունիսի, 2019թ.

Խ. ԱԲՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ 1920-1930-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

Խմբագրական խորհուրդ՝

ՌՈՒԲԵՆ ԿԱՌԵՆԻ ՄԻՐԶԱԽԱՆՅԱՆ

Խորհրդի նախագահ (ՀՊՄՀ ռեկլոր, պ. գ. դ., պրոֆեսոր)

ԱՇՈՏ ԱՎԱՍՈՒ ՄԵԼքՈՆՅԱՆ

Գլխավոր խմբագիր (ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, պ. գ. դ., պրոֆեսոր)

ԱՄԱՍՈՒՆԻ ՍԱՍՈՒՆԻ ՎԻՐԱԲԵՅԱՆ (պ. գ. դ.),

ՎԱՆԻԿ ՀՐԱՆՏԻ ՎԻՐԱԲԵՅԱՆ (պ. գ. դ., պրոֆեսոր),

ԷԳԻԿ ԳԱՐԵԳԻՆԻ ՄԻՆԱՍՅԱՆ (պ. գ. դ., պրոֆեսոր),

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ՌՈՍՏՈՍԻ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ (պ. գ. դ., պրոֆեսոր),

ԷԳԳԱՐ ԳԱԳԻԿԻ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ (պ. գ. թ., դոցենտ),

ԱՐՄԱՆ ՌԱՖԻԿԻ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ (պ. գ. թ., դոցենտ),

ՀԱՅԿ ԻՇԽԱՆԻ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ (պ. գ. թ., դոցենտ).

Ժողովածուսմ ընգրկված են 2019թ. հունիսի 24-ին Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ-ում կազմակերպված «Խորհրդային Հայաստանը 1920-1930-ական թվականներին» հանրապետական գիտաժողովի նյութերը:

Նախատեսված է Խորհրդային Հայաստանի պատմության հարցերով հետաքրքրվող ընթերցող լայն շրջանակների համար:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՊՄՀ ՌԵԿՏՈՐ, Պ. Գ. Դ., ՊՐՈՖԵՍՈՐ ՌՈՒԲԵՆ ՄԻՐԶԱԽԱՆՅԱՆԻ ՌԴԱԼՈՒՅՆԻ ԽՈՍՔԸ ՈՒՂՂՎԱԾ «ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ 1920-1930-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ» ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ԱԾԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿԻՑՆԵՐԻՆ	8
ԱՅՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ-ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԽՆԴԻՐԸ 1920-ԱԿԱՆ ԹԹ. ՄԿՋԲԻՆ	13
ԱՄԱՏՈՒԻՆ ՎԻՐԱԲՅԱՆ ՆԵՐԿՈՒՄԱԿՑԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԸ ՀԱՅԿՈՄԿՈՒԻ ՎԵՐՆԱԽԱՎՈՒՄ 1921-1936ԹԹ.	28
ԳԱՎԻԹ ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ ԳՐԱԿԱՆ ԽՄԲԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԳՐԱՊԱՅՔԱՐԸ 1920-1930-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ	40
ԽԱԶԱՏՈՒՐ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԻ ԽՈՐՀՐԴԱՅՆԱՅՈՒՄ	54
ՍԱՄՎԵԼ ՄԿՐՏՉՅԱՆ ՀԱՅՈՑ ՏՈՆԱԾԻՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱԿԱԿՐՈՒԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔՎԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ (1920-1930-ԱԿԱՆ ԹԹ.)	62

ԵՊԱՄ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ԽՈՐԴՐԴՅԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵԶՄԻԱԾԻՆ -
ԱՆԹԻԼԻԱՄ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒԽ 1920-1940-ԱԿԱՆ
ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ 74

ԵԳԻԿ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

ՍՈՅԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՏԵՂԱԾԱՐԺԵՐԻ
ԱՌԱՋՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԽՈՐԴՐԴՅԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ
1920-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ 98

ՀԱՅԿ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ԱԼ. ԲԵԿՉԱՂՅԱՄԻ՝ ՀՈՒՆԳԱՐԻԱՅՈՒՄ
ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ
ԸՆԻՐՁ 108

ԱՐՄԱՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

ԽՈՐԴՐԴՅԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԱՌԵՎՏՐԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԱՊԵՐԸ
1920-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ 117

ԱՎԱԳ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԸ ԵՎ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ 132

ՆԵԼԻՔ ՄԻՆԱՍՅԱՆ

ՔԵՍԱԼԱԿԱՆՆԵՐԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՆԿԱՏՄԱՐՔ ԵՎ
ՀԱՄԱԹՅՈՒՐՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐԸ
1919-1922 ԹԹ. 141

ԱՐՄԻՆԵ ԵՓՐԻԿՅԱՆ, ՀԱՅԿՈՒՀԻ ՍԱՖԱՐՅԱՆ ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԻ ՀԱՅԵՐԻ ՀԱՅԱԹԱՓՄԱՆ ԱԴՐԲԵԶԱՆԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ (1918-1930 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ)	157
ԱՅՈՏ ԾԱՀԻՆՅԱՆ ԱՐԱՐԱՏԻ ԱՊԱՏԱՄԲՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ	167
ԳԵՎՈՐԳ ԿԵՍՈՅՅԱՆ ՀԱԽՀ ՊԵՏԱԿԱՆ ՎԵՐԱՀԱԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ԺՈՂԿՈՄԱՏԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՈՒՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 1921-1934 ԹԹ.	177

**ՀԱՅՈՅ ՏՈՆԱԾԻՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ
ԽՈՐՀՈՎՅԻՆ ՀԱԿԱԿՐՈՆԱԿԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ
(1920-1930-ԱԿԱՆ ԹԹ.)**

ՍԱՄՎԵԼ ՄԿՐՏՉՅԱՆ

*ԵՊՀ ասպրածարանության ֆակուլտետ,
կրոնի պատմության և գիտության ամբիոնի վարիչ, պ. գ. դ., պրոֆեսոր,
ՀՀ, Երևան*

sam1959dok@mail.ru

Բանալի բառեր՝ կրոնական, հայոց, քրիստոնեական, եկեղեցական, հեղափոխական, խորհրդային, հալածանք, լրու, ծես, ավանդույթ:

Խորհրդային կարգերի հաստատմամբ հայոց տոնական համակարգը մտավ նոր փուլ, որը բնութագրվում է պետության կողմից կրոնավաճական տոների դեմ բացահայտ անհանդուրժողականությամբ: Այդ տոների նկատմամբ պետական հալածական քաղաքականությամբ հատկապես առանձնանում է խորհրդային սկզբնական շրջանը՝ 1920-1930-ականները:

Իշխանափոխության արդյունքում վերացվեց առաջին հանրապետության պետական տոնացույցը: Ասպարեզ եկան ապազգային բովանդակությամբ տոներ, որոնք գրեթե ամրողությամբ կապած էին միջազգային հեղափոխական շարժման գաղափարախոսության հետ: Խորհրդային հանրապետության պետական տոների

ցանկում առկա էր յոթ տոմ՝ համաձայն Աշխատղկոնի 1921թ. հունվարի 14-ի որոշման¹.

1	Նոր տարի	հունվարի 1
2	1905թ. հունվարի 9-ի օր	հունվարի 22
3	Ինքնակալության անկման օր	մարտի 12
4	Փարիզի կոմունայի օր	մարտի 19
5	Ինտերնացիոնալ և Հայաստանում կոմունիստական շարժման օր	մայիսի 1
6	Պրոլետարական հեղափոխության օր	նոյեմբերի 7
7	Հայաստանում Սոցիալիստական հեղափոխության օր	նոյեմբերի 29

Չնայած պետության հակակրոնական ուղղվածությանը և ազգային-կրոնական արժեքների նկատմամբ հալածական քաղաքականությանը՝ ավանդական տոնները կենցաղում դեռևս տարածված էին, քանի որ դրանց արմատները բավական խորն էին: Նույնիսկ նման պայմաններում կենցաղավարում էին ավանդական տոնածիսական գրեթե բոլոր բաղադրիչները, այն է՝ ուտեստ, խնջույք, ուխտագնացություն, մատաղ, երգ, պար, խաղ, փոխայցելություն, նվիրատվություն և այլն: Խորհրդային կառույցները հենց այդ գործոնն էին նկատի առել նոր տոնացույցը կազմելիս և հաշվի առնելով կենցաղում ավանդական տոնների տարածումը՝ կատարեցին որոշակի լրացումներ. «Տոն օրերի լրացման մասին» հրամանագրով (1921թ. հունվարի 16) նախկին պետական տոնների հետ պետական տոնացույցում ընդգրկվեցին նաև ավանդական ութ տոններ².

1 Հրաման (95) Տոների մասին, ՀՍԽՀ դեկրետների և իրամանների ժողովածու, պրակ 1, Էջմիածին, 1921, էջ 69-70:

2 Պետական տոնացույցի լրամշակված այդ նոր տարբերակը չիրագործվեց:

S O N E R**հանգստյան օրերի ժամկետը**

1. Քրիստոսի Ծնունդ և Մկրտություն	երկու օր (հունվարի 6 և 7)
2. Տեառնընդառաջ	մեկ օր
3. Բարեկենդան	մեկ օր (շաբաթ)
4. Ավետում	մեկ օր
5. Զատիկ	երկու օր (նաև՝ կիրակի)
6. Համբարձում	մեկ օր
7. Վարդավառ	մեկ օր
8. Սահակ և Մեսրոպի տոն	մեկ օր

Քրիստոնեական տոները կենցաղից դուրս մղելու նպատակով կազմակերպվում էին հակակրոնական միջոցառումներ: Այդ տոներին ի հակակշիռ ասպարեզ էին գալիս նորագյուտ արարողություններ, որոնք թե կատարման ժամկետով և թե՝ անվանումներով (հեղափոխական բովանդակությամբ նոր տիտղոսների հավելումով) նմանվում էին կրոնական տոներին և փաստորեն դրանց հակատարքերակներն էին: Սակայն այդ նմանությունը թվացյալ էր: Արիեստածին և միտինգային այդ միջոցառումները նպատակառողիված էին կենցաղից դուրս մղելու հին մտածողությունը խորհրդանշող եկեղեցական տոները և փոխարենը զովերգելու նոր հեղափոխական իրականությունը: Այդ առումով իմնական պայքարն ուղղված էր Քրիստոսի Ծնունդ³ և Հարություն⁴ տոների դեմ: Դրանց փոխարինեցին «կարմիր ծնունդն»⁵ ու «կոմերիտական

3 Ի՞նչ պետք է անենք հակածննյան կամպանիային, Անաստված, Երևան, 1929, 11-12, էջ 12: Ինչպես անցավ հակածննյան կամպանիան քաղաքում, Անաստված, Երևան, 1931, 1, էջ 17:

4 Հակազատկան կամպանիայի արդյունքները, Անաստված, Երևան, 1929, 5-6, էջ 24-25:

5 Ծննդյան տոնը Երևանում, Խորհրդային Հայաստան, Երևան, 24 հունվարի, 1923, էջ 4: Շահնազարյան Բ., Կոմերիտմիության ծննդյան տոնախմբության առթիվ, Խորհրդային Հայաստան, Երևան, 24 հունվարի, 1923, էջ 4:

Չատիկը»⁴, որոնք հատկապես միտված էին տաղավար այդ տոների ժխտմանը:

Նմանատիպ միջոցառումներ կազմակերպվում էին նաև ավանդական այլ տոների առիթներով, որոնց բոլշևիկյան տարբերակներում հիմնականում պահպանվում էին տոնական արարողակարգերի կանոնային ժամկետները: Դրանք ուղեկցվում էին իշխանությունների կողմից եկեղեցիների փակման ու հոգևորականների հալածանքի համընդհանուր արշավով, որոնք բացասաբար էին անդրադառնում եկեղեցու և հոգևորականության հետ անմիջականուն առնչվող ծիսական բաղադրիչների (մկրտություն, հուղարկավորություն, պատարագ, ժամերգություն և այլն) վրա⁵:

Պետական հալածական քաղաքականության արդյունքում աստիճանաբար նեղանում էին կրոնաավանդական տոների կատարման շրջանակները: Ավանդական տոների կիրարկման հիմնական ոլորտը շարունակում էր մնալ ազգակցական-դրացիական միջավայրը, հատկապես ընտանիքը, որը նույնպես զերծ չմնաց պետական հալածանքներից: Խոսքը վերաբերում է ծիսական ուստի պատրաստմանը⁶, տոնական նվերների վաճառքին, տոնածա-

6 Խորհրդային Հայաստան, Երևան, 7 ապրիլ, 1923: Կոմերիտմիության զատիկ, Ավանգարդ, Երևան, 17 ապրիլ, 1924:

7 «Ղամարվի շրջանի Մեհրաբլու և Զոհրաբլու օյուղերի հասարակությունը ծափահարությամբ յեկեղեցու շենքը նվիրեց ակումբին: Դեմ եյին միայն 3-4 ծայնազուրկ կուլակներ: Խոճիթ-ընթերցարանն իր ֆոնդից միջոցներ տրամադրեց յեկեղեցում ներկայացումների հարմար մի նոր բեմ կառուցելու համար: Ակումբի հանդիսավոր բացումը տեղի ունեցավ մասնակցությամբ բանֆակի ուսանողության, շրջանից յեկած ընկերների և նվազախմբով: Յեղան նվիրատվություններ: Անցյալներում բանֆակի ուսանողները Զոհրաբլու օյուղում հակակրոնական զրույց կազմակերպեցին: Յեղան հարց ու պատասխաններ և օյուղատնտեսական փորձեր: Վերջում տեղի որամ-սեկցիան իր ուժերով յերեկոյեց տվեց, փորից հետո օյուղացիները տները ցրվեցին բարձր տրամադրությամբ: Բանֆակի ուսանողները տեղի պատի թերքը լույս ընծայեցին, կազմակերպեցին անաստ-վածների խմբակ և նկարեցին: Այնուհետև մեկնեցին քաղաք, խոստանալով մշտական կապ պահպանել» (տե՛ս **Սպեհիանյան Յեղան**, Մի յեկեղեցի յեկա, Անասոված, Երևան, 1929, N 9, էջ 21):

8 «Վողջաբերում օյուղացիների մեծ մասը Քրիստոսի Չատիկը չտոնեց: Առավտյան տերտերն ու տիրացուն յեկան օյուղ, տեսան օյուղացիները չարացել են և նրանց շենք ընդունում: Գյուղացիների վրա մեծ ազդեցություն եր գործել շրջկոմի կազմած դասախոսությունը: Տերտերն ու տիրացուն հուսահատ գնացին Ծոր-Բուլախ օյուղը: Բայց այնտեղ ել ընդունելություն չգտան: Ծոր-Բուլախցիք այդ որը

ոին⁹, փոխայցելություններին և այլն: Այդուհանդերձ, կենցաղում Քրիստոսի Ծննդյան և Զատկի¹⁰ հետ միասին պահպանվել էին նաև ավանդական մյուս տոնները, այն է՝ Ս. Սարգսի¹¹, Տեառնընդառաջ¹², Վարդանանց, Վարդավառ¹³, Համբարձում¹⁴, Ս. Աստվածածին¹⁵, Խաչվերաց¹⁶, Նոր տարի¹⁷:

Ի դեպ, Նոր տարին, մնալով ամենատարածված տոններից մեկը, սկզբնական շրջանում ևս արժանացավ քոլչևիկյան մերժողական վերաբերմունքին՝ որակվելով որպես քրիստոնեության հետ կապված և նոր հասարակարգ կառուցող պլութարիատի մտ-քին ու զգացմունքին ոչինչ չասող տոն: Փոխարենն առաջարկվում էր ստեղծել տարեմուտի նոր տոն, որը պիտի կապված լիներ հեղափոխական որևէ նշանավոր իրադարձության հետ: Նոր տարին թերևս միակն էր ավանդական տոններից, որ համեմատաբար քիչ հալածվեց իշխանությունների կողմից: Այն եզակի տոններից էր, որ առաջին իսկ դեկտեմբերի մուտք գործեց խորհրդային պետական տոնացույց¹⁸: Դա յուրատեսակ «կոմպրոմիս» էր, քանի որ Նոր տարին տարածված էր կենցաղում, և այդ տոնի աշխարհիկ հատ-

մինչև անգամ կերակոր չեփեցին, որպեսզի յերդիկներից ծովս չբարձրանար և զատկա տպավորություն շառաջացներ» (տես **ՆԻՒԹԱՎԿԱԿՅԱՆ Կ.**, Մեռնում է հին կենցաղը Ռոշաբերդում, Անաստված, Երևան, 1929, 4, էջ 17):

9 Ի՞նչ պետք է ամենք հակածննդյան կոմպանիային, Անաստված, Երևան, 1929, 11-12, էջ 12:

10 **ՆԻՒԹԱՆԴ**, Մատադ, Անաստված, Երևան, 1928, 5-6, էջ 12: Եկեղեցական տոններ, Երևան, 1931, էջ 90-93:

11 Ս. Սարգսի և տգետ տատիս զոհը, Անաստված, Երևան, 1929, 3, էջ 9: **ԳԱՐԵԳԻՆ**, Տատիս սարբած օյինը, Անաստված, Երևան, 1931, 3, էջ 13:

12 **ՄՊՐԵՋՅԱՆ Ա.**, ԴԱՆ (Դաշտային ազգազրական նյութեր), ՀԱՊԹ-ի գիտարշավ, Ապարանի շրջան, 1986, տեսոր N 1, մաս 1-ին, էջ 3-4:

13 **ՆԻՒԹԱՆԴ**, Վարդավառ, Անաստված, Երևան, 1930, 6-7, էջ 17:

14 **ՆԻՒԹԱՆԴ**, Քրիստոսի համբարձումը, Անաստված, Երևան, 1929, 8-9:

15 **ՆԻՒԹԱՆԴ**, Աստվածածնի տոնը, Անաստված, Երևան, 1929, 7, էջ 21:

16 **ՆԻՒԹԱՆԴ**, Խաչվերաց, Անաստված, Երևան, 1928, էջ 3-8:

17 **ՆԻՒԹԱՆԴ**, Նոր տարի, Մաճկալ, Երևան, 1 հունվարի, 1928:

18 Հրաման (95) Տոների մասին, ՀԱԽՆ դեկտեմբերի և հրամանների ժողովածու, պրակ 1, Էջմիածին, 1921, էջ 69-70:

կանիշները գերակշռում էին կրոնականին: Հետևաբար այն պիտի որ զոհացներ նոր հասարակարգ կառուցող տոնացույցի հեղինակներին: Այնուամենայնիվ, պետական շրջանակներում այդ տոնի նկատմամբ վերաբերմունքն ընդհանուր առմամբ բացասական էր¹⁹:

Խորհրդային տոններից հատկապես առանձնանում էին Մայիսի 1-ը²⁰ (Աշխատավորների միջազգային օրը) և Մարտի 8-ը²¹ (Կանանց միջազգային օրը), որոնք, չնայած օտար ծագմանը և միջազգային-հեղափոխական բնույթին, աստիճանաբար մտան հայոց տոնական համակարգ՝ հետագայում նույնիսկ քափանցելով ընտանեկան միջավայր:

Ուշագրավ էր Աշխատավորների տոնի կապակցությամբ «կարմիր կնունքների» կազմակերպումը: Այդ նոր ծեսի «ինտերնացիոնալ» բնույթի մասին էր վկայում «կնքվողների» բազմերնիկ կազմը (հայ, բուրք, եզրի, մոլոկան և այլն)²²: Ի դեպ, կնքահոր պարտականությու-

19 «Հունվարի 1-ի տոնը տարեմուտը աշխատավոր ժողովրդի համար ինքնին ոչ մի նշանակություն չունի, նախ՝ այդ տոնը կապված է քրիստոնեական օրացույցի հետ, որը մենք չենք ընդունում: Երկրորդ՝ այդ տոնը ոչինչ չի ասում պրոլետարիատի մտքին ու զգացմունքին, եթե նա գիտի, որ այդ օրը պատկանում է բուրժույթին, հարուստին, եթե նա փակում է անցած-զնացած տարվա հաշիվները իր բոլոր շահագործումների ու կեղեքումների և պատրաստություններ է տեսնում նոր տարվանից նոր եռանդով ու թափով սկսելու իր շահագործումներն ու կեղեքումները: Պրոլետարական աշխարհը պետք է ունենա իր սահմանած նոր տարին, իր տարեմուտի տոնը, որ կապված լինի հեղափոխության պատմության ամենանշանավոր մոմենտի հետ» (տե՛ս **Նիմանդ**, Նոր տարի, Մաճկալ, Երևան, 1928, 1 հունվարի):

20 Մայիսի 1-ի տոնակատարությունը Երևանում, Մաճկալ, Երևան, (65), 6 մայիսի, 1924: Մայիսի 1-ի տոնը Քանաքեռում, Մաճկալ, նշվ. տեղը:

21 Մարտի 8-ը Լենինականում, Մաճկալ, Երևան, 12 մարտի, 1924:

22 «Դիլիջանի հրապարակում բացվեց հանդիսավոր միտինգ: Մի շարք ընկերներ ու մայեր աճրինից խոսեցին կրոնի, եկեղեցու և հոգևորականության փուած նախապաշտումների դեմ: Մայրերը խոստանում էին զավակներին տալ կոմունիստական դաստիարակություն, նվիրել հեղափոխությանը մինչև նրա վերջնական հաղթանակը: Այդ օրը կնքվեց 165 երեխա: Երեխաներն ու մայերներ կարմիր կտորներ էին կապել գլուխները: Երեխաները կնքվելիս ստանում էին կարմիր դրոշակներ: Պիոներական օղակավարները կողեկտիվների անունից խոստանում էին հետևել երեխաների առողջությանն ու կոմունիստական դաստիարակությանը: Մնացած մայրերն շտապում էին ցուցակագրվել երկրորդ հերթի կնունքին, որը կատարվելու է զալ օգոստոսին: Նվազախոսմքը մեջ ընդ մեջ նվազում էր: Սավանում էին բազմաթիվ հակակրոնական լոգունգներ: Ռադիոբարձրախոսը հրապարակում թիֆլիսից ողջունում էր բացօքյա կարմիր կնունքը: Կնքվող երեխաների մեջ կային

նը վերցրած «շեֆերը» երբեմն սաներին կնքում էին տոնին համահունչ անուններով (Մայիսիկ, Մայիսկա և այլն)²³: Հակակրոնական շարժումն արտացոլվեց նաև նորաստեղծ բոլշևիկյան «պոեզիայում» և «ֆոլկլորում», որոնցում մեծ մասամբ ծաղրի էին ենթարկվում քրիստոնեական գիշավոր սրբերը (Քրիստոս, Ս. Աստվածածին, Ս. Սարգիս և այլն) և նրանց «ոչ գիտակից, մոլորյալ» կողմնակիցները: Ըստ բոլշևիկ գաղափարախոսների՝ պրոլետարիատն ու գյուղացիությունը պետք է անխնա շարունակեն իրենց կատաղի կոիվն ամեն մի կրոնի ու եկեղեցու դեմ: Պրոլետարիատը շիտի հանգստանա իր կռվում, նա պիտի շարունակի կոիվը իին կենցաղի այդ ամրոցը վերջնականուն քանդելու ու պայթեցնելու համար, նրա ավերակների վրա իր նոր սոցիալիստական կենցաղը կառուցելու համար²⁴:

Քրիստոնեականը մերժելու նպատակով որոշակի զուգահեռներ էին անցկացվում նաև դրանց հեթանոսական հիմքերի հետ և որպես աշխատավոր ժողովրդի շահագործողի ներկայացնում և հեթանոս քրմերին, և քրիստոնյա հոգևորականներին²⁵:

2 հոգի բուրք, 3 եզրի, 10 մալական և 150 հայ» (տես **Սահրառյան Ա.**, Կարմիր կունք Դիլիջանում, Անաստված, 1929, N 5-6, էջ 23):

23 Առաջին կարմիր կունքը հմանշավում, Մաճկալ, 1925, 3 հունվարի:

24 «Մեր կյանքում տեղ չունեն զանազան աստվածներ, քրիստոսներ: Չինվելով մարքսիզմով և լենինիզմով՝ մենք պիտի շարունակենք պայքարը կրոնի դեմ: Հավատացյալներին կորացնելու և իր ազդեցության տակ պահելու միջոցներից մեկն ել հոգևորականության համար եղել են եկեղեցական տոները»:

«Ղամարլիքի շրջանում հակակրոնական աշխատանքները բույլ են, չեն կազմակերպվում հակակրոնական դասախոսություններ, գրույցներ, չեն բեմադրվում հակակրոնական պիեսներ և այլն, մի խորով, հակակրոնական սիստեմատիկ պայքար չի տարբիւմ: Հակակրոնական աշխատանքներին խոշոր շափով կնպաստի «Անաստված» ամսագիրը, ուղղություն կուա, կոսովորեցնի, թե ինչպես պետք է պայքարել, սակայն այդ ամ-սագրի տարածման աշխատանքներն ել շատ բույլ են: Ղամարլում մամուլի լիազոր չկա, որ մտածի թեր-թերի տարածման մասին» (տես **Խորդոյան Խ.**, «Անաստված» տարածող չկա, Անաստված, Երևան, 1929, N 9, էջ 21):

25 «Սկզբում քրիստոնեական կրոնը չուներ իր սեփական հատուկ տոները: Նոր քրիստոնեացած հեթանոս-ները շարունակում էին ըստ նախկին սովորության մասնակցել հեթանոսական տոներին ու առաջվա իրենց աստվածների հիշատակին նվիրված կրոնական շքեղ հանդեսներին: Քրիստոնեական եկեղեցին աշխատում էր ոչնչացնել այն ամեն, ինչ որ հիշեցնում էր նրա հեթանոսական ծագման մասին: Բայց այնպես իին հավատաիրներն արմատախիլ չեղան, հեթանոսական տոները չկտրվեցին քրիստոնեական իրականությունից: Ընդհակառակը, պահպանվեցին նախ-

Այդուհանդերձ, կենցաղում դեռևս պահպանվել էին ավանդական գրեթե բոլոր տոնները՝ Նոր տարի, Քրիստոսի Ծնունդ և Սկրտություն, Տեառնընդառաջ, Ս. Սարգիս, Բարեկենդան, Զատիկ, Համբարձում, Վարդավառ, Ս. Աստվածածնի Վերափոխում, Ս. Խաչ, ինչպես նաև՝ Մեծ պաս, Ս. Հովհաննես Սկրտիչ, Կալօրինեք և այլն։ Պետական հալածանքի թիրախներից էին նաև ուխտագնացության²⁶ և մատաղի²⁷ համաժողովրդական ավանդույթները։

Կին ծեսերի ճնշերը, մնացին նախկին տոնների նույն սովորական օրերը, փոխվեցին միայն դիցաբանությունները, կրոնական բացատրությունները, որոնցով եկեղեցին արդարացնում էր հեթանոսական տոնների պահպանվելը» (տե՛ս **Նիմանդ**, Եկեղեցական տոններ, էջ 5-26):

- 26 «Դժբախտաբար դեռ շատերն են շարունակում հավատալ, որ խաչն ու Ավետարանը, ժամն ու պատարազը, մասունքներն ու սրբոց պատկերները, զանազան խաչքարերն ու «քուի մանուկները» զորավոր ու հրաշագործ բաներ են։ Այսպիսի քունավոր հավատով լցված՝ զնում են ուխտի դեպի այդ «սրբերը», մատաղ են անում, աղոթում, որպեսզի հայցեն աստծու և սրբերի գործը, հաջողություն ունենան, լավ բերք ստանան և ամեն տեսակ փորձություններից ազատվեն։ Երբ հարցնում ես այդ ուխտավորներին, թե արդյոք իրենք երբևէ տեսե՞լ են սեփական աշքերով այդ «սրբերի» հրաշագործությունները նրանք ոչինչ չեն կարողանում պատասխանել, լսել են, որ այդ այդպես է, և հավատում են։ Ուրիշ կերպ էլ չեն կարող պատասխանել, քանի որ այդ ամենը սուտ է։ Խսկ հոգևորականությանն էլ հենց այդ կույր հավատն է հարկավոր։ Եկեղեցու և կրոնի սպասավորները սրբերի պաշտամունքները ու սրա հետ կապված ուխտագնացությունները տարածելու գործը միշտ էլ դարձրել են առևտուր» (տե՛ս Ուխտագնացություններ, Անաստված, Երևան, 1930, N 7, էջ 16):
- 27 «Մեծ շափեր են ընդունում մատաղները, երբ մեր զյուղացիությունն իր բոլոր հոգսերն ու մտածմունքները կենտրոնացնում են ցանքսերի ու ստացվելիք բերքերի վրա։ Մատաղ են անում զանազան սրբերի, որ ազատվեն երաշտից ու կարկտից, մատաղ են անում, որ սրբերը լավ բերք տան, վերջապես մատաղ են անում, երբ հունձը վերջանում է, բերքը քաղկում, և երբ ընդիանրապես դաշտային աշխատանքներն ավարտվում են։ Այս դեպքում զյուղացին կարծում է՝ իր մատաղներով շնորհակալություն է հայտնում սրբերին։ Բայց քրիստոնյա հավատացյալները չգիտեն, որ մատաղ ասած քանը գոյություն է ունեցել քրիստոնեությունից տարիներ առաջ։ Ահա այսպիսս մատաղի սովորությունը հեթանոսական ամենահին ժամանակներից որոշ փոփոխումներով պահպանվել է մինչև մեր օրերը։ Քրիստոնեությունը, յուրացնելով շատ քան հեթանոսական կրոններից, վերցրել է նաև մատաղի սովորությունը, քայլ սրան տվել է քրիստոնեական գույն։ Տերտերներն են այսօր ստիպում ժողովրդին առատ մատաղ բերել Եկեղեցիներին, վանքերին և զանազան ուխտատեղիներին հայտնի տոններին։ այժմս տերտերներն են վերցնում իրենց բաժին մատաղի ամենալավ կտորները և մնացածը բա-ժանում ուխտավոր հավատացյալներին» (տե՛ս **Նիմանդ**, Մատաղ, Անաստված, Երևան, 1928, 5-6, էջ 12-13; Զոհաբերություն կամ մատաղ, Եկեղեցական տոններ, Երևան, 1931, էջ 118-124):

САМВЕЛ МКРТЧЯН

Теологический факультет ЕГУ, заведующий кафедрой истории и
теории религии, доктор исторических наук, профессор,
Армения, Ереван

ПРАЗДНИЧНО-РИТУАЛЬНАЯ СИСТЕМА АРМЯН В КОНТЕКСТЕ СОВЕТСКОЙ АНТИРЕЛИГИОЗНОЙ ПОЛИТИКИ (1920-1930-ЫЕ ГГ.)

АННОТАЦИЯ

В 1920-1930-ые годы в Советских государствах антирелигиозная политика в празднично-ритуальной системе вызвала следующие изменения:

- Утверждением советской власти армянская праздничная система вступила в новый этап, который характеризовался открытым отрицанием традиционных праздников со стороны государства.
- В результате переворотов, государственный календарь Первой Республики был отменен.
- Несмотря на антирелигиозную направленность советского государства, традиционные праздники были распространены в быту, так как они имели довольно глубокие корни.
- Основной сферой совершения традиционных праздни-

ков была семья, которая тоже подверглась государственным преследованиям.

- С целью вытеснения из быта христианских праздников зачастую проводились антирелигиозные мероприятия. В противовес религиозным праздникам создавалась новая система праздников, которые по сути стали “антивариантами” традиционных обрядов.
- Антирелигиозное движение отразилось в новой большевистской поэзии, в которой, по большей части, высмеивались христианские святые.

Ключевые слова: религиозный, армянский, христианский, церковный, революционный, советский, преследование, праздник, ритуал, традиция.

SAMVEL MKRTCHYAN

*Faculty of Theology, Head of Chair of History and Theory of Religion,
Doctor of History, Professor, RA, Yerevan*

**ARMENIAN FESTIVE AND
RITUAL SYSTEM WITHIN THE CONTEXT
OF ANTIRELIGIOUS POLICY
(IN THE 1920S AND 1930S)**

SUMMARY

In the 1920-1930s, the antireligious policy of the Soviet Union made some changes in the festive and ritual system – reflected as follows:

- with the establishment of Soviet regime, the Armenian festival system has entered a new phase, characterised by the explicit state denial of nation festivity;
- as a result of the coup, the state calendar of the First Republic was cancelled;
- despite the anti-religious orientation of the Soviet state, traditional festivals were still prevalent in everyday life, as they had profound roots;
- the main realm where the national festivities were practised was family, which did not escape the state either;
- the antireligious events were scheduled to exclude Christian festivals from everyday life. To contradict the religious celebrations, new ceremonies emerged as imposed “alternatives”;

- the anti-religious movement was reflected in the newly-created Bolshevik poetry, where Christian saints were mocked.

Keywords: religious, Armenian, Christian, church, revolutionary, Soviet, persecution, holiday, ritual, tradition

1920-1930-ական թվականներին
Советская Армения в 1920-1930-е годы
Soviet Armenia in the 1920s and 1930s

Տպագրվել է «Տիգրան Մեծ» հրատարակչատանը:
Տպաքանակը՝ 100 օրինակ: